

Fesztbaum Béla

Hegedűs Gyula

Kevés budapesti utca viseli színész nevét. Kevés budapesti színész vívta ki a főváros és a közönség szemében azt az előkelő helyet és rangot, kevesen álltak a szeretettel vegyes népszerűségnek olyan fokán, hogy az utókor így emlékezzen róluk. A Vígszínház melletti kis utcácska először Acél utca volt, majd Ditrói Mór utcára keresztelték: a színház első nagy igazgatójáról. A következő utca pedig Hegedűs Gyula nevét őrzi: a Vígszínház megalakulásának és első évtizedeinek meghatározó színészegyéniségéért. Mintha a két utcanév mögötti alak, az egykori mester és tanítványa együtt vigyáznák a Vígszínház szellemiségét, közel a szeretett épülethez, hogy ne illanjon el a történelem és a színháztörténet zezgugos útjain és ne vesszen feledésbe a nemrég felszedett macskakövekkel együtt...

Hegedűs Gyula 1870-ben született a Tolna megyei Kéty községben, a helyi postamester fiaként, Heckmann Gyula néven. Színi pályája egy igazán romantikus és kalandos momentummal indul, megszökik hazulról, hogy színész lehessen. Keresztély Jánosné vándortársulatának tagja lesz, és apró dunántúli falvakban lép fel a lehető legkülönbözőbb szerepekben. Hamarosan belátja azonban, hogy megfelelő képzettség híján csak ripacskodás és legkevésbé sem művészet, amit csinál, így Pestre megye, ahol 1889-ben beiratkozik a Színművészeti Akadémiára. Paulay Ede veszi fel, mestere Újházi Ede. Tőle hall először a természetes színjátszásról és a nem ágáló, nem deklamáló beszédről. Ösztönösen érzi, hogy ez lesz majd színészi hivatásának legfontosabb alappillére, ez a játékmód lesz majd az ő igazi útja. Az akadémián végül két évet végez el, és oklevél nélkül ugyan, de újra játszik Pesti Ihász Lajos és Dobó Sándor társulataiban. A kor szokásainak megfelelően egyik társulattól a másikhoz szerződik és fellép mindenütt szerte az országban, Pozsonytól Aradig. Vidéki évei alatt sokszor éri a vád, hogy „közönyös”, „félvállról veszi a szerepet”, „úgy viselkedik, mintha otthon volna”, pedig nem tesz mást, mint gyakorol; folyamatosan és tudatosan kezdi kialakítani egyéni és összetéveszthetetlen stílusát. Eleinte kis szerepeket kap, mit is kaphatna, igazi karakter, csúnyácska, nagy orrú, alacsony és vézna fiatalember. De egyszer jutalomjátékként kiharcolja magának a Hamletet Baján. A szerep – amivel végül is egy bizonyos szempontból mindegy, hogy egy bajai kocsiszínbén vagy a Nemzeti Színház előkelő színpadán találkozik-e a színész – komoly nyomokat hagy benne, szinte összefoglalja a maga módján, amit addig a színészetéről tanult, a színházról gondolt.

A következő fontos állomás a Kolozsvári Nemzeti Színház, amelynek 1887 óta Ditrói Mór az igazgatója, ő szerződteti le a vidéki vándorszínészt 1894-ben. Ditrói Mór ekkorra már az ország elismert színházi tekintélye, tíz-egynéhány éves színházi tapasztalattal a háta mögött vezeti a kolozsvári színházat, amely az ő igazgatása alatt éli egyik fénykorát. Minden műfajt játszanak: népszínművet, vígjátékot, társalgási darabokat, Shakespeare-t, még operát is. Mindezt a lehetőségek szerint Ditrói ízlésének megfelelően, természetesen, lehetőleg

nem deklamálva, emberi hangon szólva a közönséghez. Ahhoz a közönséghez, amely híresen szereti a színházat és méltán büszke színházi hagyományaira. Kótsi Patkó János egyszerű és természetes Hamletjének még elevenen él az emléke, E. Kovács Gyula Othellója szintén korszakos jelentőségű, be lehet mutatni Shakespeare-ciklust és magyar darabokból álló ciklust egyaránt, az épp ezekben az években százéves jubileumát ünneplő kolozsvári színház a publikum és a kritika kedvence. Ahogy Hegedűs Gyula képezte, gyakorolta magát a vándorszínházas években, úgy gyakorol és készül Ditrói, még talán nem is tudja, mekkora feladatra, arra, hogy a hamarosan megnyíló budapesti Vígszínházban végrehajtsa és levezényelje a XX. századi magyar színházas egyik, ha nem a legjelentősebb forradalmát. Többek közt Hegedűs Gyulával az élen.

De maradjunk még egy pillanatra a kolozsvári színészeveknél. A színházhoz kerülésétől a Vígszínházba történő szerződéséig, 1896-ig 186 szerepet játszik el. A lehető legszélesebb szerepkörben. Volt Shakespeare-hős, csetlő-botló komikus, csavaros eszű detektív, népszínmű bumfordi kocsmárosa, egyik nap király, másik nap csavargó, ahogy a műsor megkívánta. „Bizony akkoriban nálunk a szerepkörök szigorú betartása nem volt dogma; a stárrendszer pedig nem volt divatban. E. Kovács Gyula ma a Lear királyban rendítette meg a lelkeket, holnap a Falu rossza Csendbiztosának néhány szavas szerepét játszotta el a legteljesebb színészi lelkiismeretességgel. Gál Gyula éppen olyan frappáns hatást keltett és nyíltszíni tapsot kapott az Ingyenélők rendezetlen vallású hordárjában – mikor elmondta: *Most házzámegyek és leffekszek* –, mint aminő maradandót alkotott az ősz Menenius Agrippa klasszikus szerepében. Hegedűs Gyula sem restellte nagy szakállal elénekelni a Szellemet a Rip van Winkle-ben” – idézi ezeket az éveket emlékirataiban Ditrói Mór. 186 szerep; ehhez viszonyításként mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy ma egy kiemelten foglalkoztatott kezdő színész évadonként 3-5 szerepnél nem játszik többet, esetleges szerepátvételekkel, beugrásokkal kiegészítve is maximum 10-12 szerep két év alatt. Jó esetben hozzátehetünk még talán néhány mellékes fellépést, és ha szerencséje van az illetőnek, televíziós vagy filmszereplést. (Manapság egyre ritkábban.) De ezekkel együtt is látszik az óriási különbség, és elképzelhetjük, hogy például a fiatal Hegedűs Gyula és kolozsvári színésztársai, akik közül sokkal majd együtt szerződik a Vígszínházhoz Ditrói hívására, milyen hihetetlen gyakorlaton mentek keresztül, mennyi feladaton, szerepen keresztül sajátították el a színészi mesterség fortélyait. „A Vígszínház színészeit nem lombikban forralták. Nem mesterséges megtermékenyítéssel tették életszerűvé. A legmegátalkodottabban kiagyalt szerkezetekben is az élet mutogatta az izmait, bájjal dalolt a színészi alkotóerő, a kiapadhatatlannak látszó ötletesség, a derű, a kedély, a részletek szépsége, a szakadékok fölött bravúrosan egyensúlyozó összjáték” – írja a Vígszínház első éveiről M. G. P. Társulati összjátékban szerzett gyakorlat érleli Kolozsváron azt a gárdát, köztük Hegedűs Gyulát is, amely 1896-tól a Vígszínházban folytatja a munkát.

Ditrói Mór, a Vígszínház felkért művészeti igazgatója a színházat alapító pénzemberektől szabad kezét kap az új színház társulatának kiépítésében. Habár vannak olyan hangok, amelyek a főváros jelenlegi sztárszínészeiből verbuvált csapatban hinnének, Ditrói makacsul ragaszkodik az ismeretlen és fiatal gárdához. Társulatának meghatározó tagjai közül Varsányi Irén még csak tizenhat, Hegedűs Gyula alig huszonhat éves. Az ő kettejük neve és művészete ös-

szefortt a Vígszínház első három évtizedének történetével és azzal a stílusforradalommal, ami a színpadi naturalizmust jellemezte. A drámai alapanyag eleinte és még sokáig meghatározó, a francia vagy franciás zsánerű szalonvígjáték, bohózat. Csevegő, szellemesen pergő párbeszéd, színpadi természetesség, begyakorolt bravúros mozgásrendszerek. A színház első ilyen típusú sikere Bisson *Az államtitkár úr* című darabja, a megnyitót követő negyedik napon, 1896. május 4-én. Egy idősebb hivatalnok is feltűnik a színen, egy kedves öreg bácsika. Óriási sikere van. Természetes beszédével, humorával, meleg hangjával, azonnal befészkel magát a közönség szívébe. Másnap az egész város erről az alakításról beszél, senki sem tud a színésztől semmit, csak találgatnak, ki lehet, de mindenesetre egy csapásra berobban a köztudatba. Kabos Ede így ír róla a Magyar Szalonban: „egy nagyszerű öreg színészt ismertünk meg benne. Milyen kár, hogy ifjúságát, tehetsége legszebb erőit valahol a vidéken nyomorgatta el!” Az idős színész természetesen a már vidéken is rendkívül sok öreg szerepet parádésan megoldó huszonöt éves Hegedűs Gyula. Ez a szerep az első a fővárosi alakításai sorában, melyre minden kortársa, kritikusa, pályatársa úgy emlékszik vissza, mint forradalmi jelentőségű áttörésre az ő személyes történetében, és talán nem nagy szó, az egész magyar színház történetben. Vele jelentkezett halatlan sikerrel a modern magyar színjátszás közvetlen stílusa.

Próbáljuk egy kicsit rekonstruálni a Hegedűs Gyula-jelenséget. „Kilépett a színpadra, azok számára, akik először látták, első pillanatban csalódás. Furcsa alakú és vonású arcával, hajlott és elég nagy orrával, széles szájával, hanyag testtartásával és kis mozdulataival, nem mondott sokat. Aztán egy csillanás a szemében, egy mosoly az arcán, egy-két mondat azon a bizonyos Hegedűs-féle meleg, mély és bársonyos hangon, s megkezdődött minden nézőjében az a furcsa, szinte misztikus folyamat, amely néhány perc múlva teljes behódolássá változott. Azzá az érzéssé, hogy valami valóban igazi élményben van részük. Mindegy volt, hogy valami vaskos humorú francia bohózat komikus figurájaként vagy egy csehovi dráma emberábrázolójaként szólt hozzánk” – emlékszik rá egy kortárs, Bálint Lajos. „Megjelenése a magyar színészet horizontján hadat üzent a pót-, az ál-, a hamis eszközöknek. Szétrombolta azokat a formákat, amelyekbe szerepeket osztályoztak. Nem volt többé szerelmes, hős, komikus, kedélyes apa, mert az ő kezében ember lett a szerepből, élőlény, akin mulattak, ha félszeg oldalán mutatkozott, és könnyeztek, mikor szomorú körülmények közé jutott. Könnyeztek, noha vígjátékban játszott komikus szerepet, olyat, amelyben más szereplőnél csupán a nevetetés lett volna a cél. Mert nem szerepet játszott, nem szerepkört töltött be, ember volt a színpadon” – idézi fel az alakját Bárdi Ödön, a Vígszínház egyik jeles krónikása, pályatársa, és alkalomadtán rendezője is.

Rengeteget játszik, évente átlagosan hét-nyolc új bemutatóban szerepel. Hivatalnokok, kikapós férjek, csábítók, pórul járt kisemberek, ravasz nagyurak. Saját bevallása szerint évente legalább ötször esik bele valami fürdőkádba, számtalanszor kergeti a rendőrség lenge öltözetben vagy menekül éppen női ruhában. Életet lehel a legsablonosabb szerepbe is, és gyakran a dramaturgiai fércmű, a silány, kifejezetten olcsó színdarab – mert ne tagadjuk, ilyen is többször műsorra kerül – a kezei között megneemesedik arra a néhány estére, amíg el kell bővölnie a publikumot. A publikumot, a kényes és igényes vígszínházi publikumot, amely állandóan újdonságra vágyik. Hamarosan meg is kapja azt

az újdonságot, amely Hegedűs Gyulához hasonlóan örökre a Vígszínház védjegye lesz. A kortárs magyar dráma legkiválóbb képviselője, Molnár Ferenc majdnem az indulás óta ott forgolódik a színház körül, elsősorban mint a francia darabok fordítója. Kezdeti saját darabjai még nem igazán sikeresek (1902-ben a *Doktor úr*, majd 1904-ben a *Józsi*), de 1907-ben bemutatja a Vígszínház *Az ördög* című színdarabot, természetesen Hegedűs Gyulával a címszerepben – Molnár kifejezetten neki írta a szerepet –, ami egy csapásra befutott és igen kelendő drámaíróvá csinál belőle. Ez a diabolikus, fanyar és szellemes, elegáns gazember, a „betörő, aki leteszi szerszámaint és filozófussá válik” (Kosztolányi), több évig legendás szerepe lesz Hegedűs Gyulának. Többször felújítja a színház, utoljára 1929-ben. E két zseniális színházi tehetség, Hegedűs és Molnár juttatja először külföldre a magyar drámairodalmat. Több ízben vendégszerepel a Vígszínház színpadán külföldi társulat, egy ilyen alkalommal jut el Budapestre Zacconi, a világhírű olasz színész is. Egy este látja *Az ördögöt*, és annyira megtetszik neki Hegedűs játéka, annak ellenére, hogy egy szót sem értett a darabból, hogy két hónap múlva már ő is játssza a szerepet Milánóban.

Emlékezetes alakítást nyújt Lengyel Menyhért *Tájfúnjában*, Heltai több darabjában, köztük a *Tündérlaki lányokban*, Herczeg Ferenc *Ocskay brigádosában*. A Víg mutatja be Kálmán Imre *Tatárjárás* című operettjét, Hegedűs ebből is kihagyhatatlan. De találkozik még Molnárral is többször, például a *Hattyúban* és a *Liliomban* is. Liliomként azonban nem sikeres, igazán ez majd Csontos Gyula szerepe lesz néhány év múlva.

1914-ben rövid időre megválík a színháztól. Faludi Gábor igazgató ugyanis, a háborús nehézségekre panaszkodva, negyven százalékkal csökkenti a színészek gázsiját. Mindenki elfogadja ezt a kompromisszumot a túlélés érdekében, csak Hegedűs nem. Felhúzott orral távozik, előbb néhány szerepre a Magyar Színházhoz, majd később a Nemzetihez. Pedig 1914-ben a Vígben ünneplik színészi pályájának 25 éves jubileumát, Ferencz József lovagkeresztet is kap, alkalmi színjátékát, a *Mindnyájunknak el kell menni-t*, sikerrel mutatja be a színház. Hiába. A Nemzetiben csúfosan megbukik. Előbb a *Zalameai bíróban*, majd a *Bánk bánban*, Tiborc szerepében. A kudarcot ő is elismeri: „Akadémista koromban eleget statisztáltam a Bánk bánban, volt hát módom Újházit látni Tiborc szerepében. Milyen hatalmas egyéniség! Egy ország bánata sírt panasza húrjain. Még ma is a hideg futkározik a hátamon, ha ráemlékezem. Képzelheted, mennyire készültem erre a szerepre. És mégis olyan voltam benne, mint a... Eh, ne is beszéljünk róla!” Akármennyire hiú ember is volt, nem szépíti a bukást, talán az ő fülébe is eljutott egy-két megjegyzés: „Maradjon csak a jól szabott zakójában, de jelmezt ne vegyen magára!”, talán megbánta hirtelen haragját szeretett Vígszínházával szemben, nem tudni, mindenesetre visszatér a Lipót körútra és itt játszik újra 1926-ig. (Hasonló kalandja volt a Vígszínházzal Jászai Marinak, aki szintén egy évet töltött távol a Nemzetitől, a Víghez menekülve, de ugyanolyan elutasítás fogadta a közönség részéről a nagy tragikát, mint a Nemzetiben a kiváló komikus Hegedűst.)

Bár a színház értő kezekben van a háború után, Roboz Imre bérlőigazgató és Jób Dániel művészeti igazgató kezében, mégsem megy úgy, mint korábban. Rengeteg a bukás, azok a darabok sem szerepelnek sikerrel, melyekben Hegedűs játszik. (Ekkoriban kezdett a Vígszínház Csehovot játszani, Hegedűs sorra kapta a jobbnál jobb, értékesnél értékesebb Csehov-szerepeket.) Egyes

szakmai emlékezők szerint a bukások ellenére ezekben a darabokban jutott el művészete a csúcsára. Versinyin keserősége a *Három nővérben* vagy Gajev fájdalmas búcsúja a régi világtól a *Cseresznyés kertben*, elementáris erővel szólnak a színpadról az ő szájából. A vígjátékokon, bohózatokon, könnyű dialógusokon edződött természetes játékmód minden bizonnyal meggyőző hitelességgel szolgálta a csehovi dráma megszólaltatását.

A Budapesti Színészek Szövetségének elnökeként és saját érdekeit is szem előtt tartva egyre gyakrabban kerül összetűzésbe az igazgatóival, és újra megválnak a színházától. Budapest szinte valamennyi színházában megfordul, de többnyire a Magyar Színházban szerepel. Itt talál rá ismét egy nagyszerű Molnár Ferenc-darab, a *Játék a kastélyban* 1927-ben, valamint ő lesz a Fővárosi Operettszínházban Zerkovitz Béla *Csókos asszonyának* Tarpataky bárója. A magyar közönség az ő búgó baritonján hallotta először, hogy „Van a Bajza utca sarkán egy kis palota...”. De hiába a nagy siker, hiába a kormány-főtanácsosi kinevezés, egyre nehezebben találja magát a világban. Ráadásul 1929-ben egy furcsa betegség támadja meg, valami heveny belső gyulladás, ami az orvosi beavatkozás után elmúlik ugyan, de innentől már soha nem érzi egészségesnek magát. Egyre gyakrabban van távol Pesttől, máriabesnyői birtokán, családjá és barátai körében. Szívesen tölti az időt a Zeneakadémián, ahol beszédtechnikára, színészetre tanítja a növendékeket.

1930-ban néhány szerepre még visszaszerződik a Vígszínházhoz, ahol Hunyady Sándor *Feketeszáru cseresznye* című színdarabjában arat utoljára sikert. Halála előestéjén, 1931. szeptember 16-án is játszik, egy Vadnai-kabarétréfában a Terézkörúti Színpadon. A temetés országos esemény, talpig gyászban a Víg, az Opera, a Nemzeti teljes stábjá, a magyar író- és újságíró-társadalom, és persze a közönség is. Ezek hallgatják a méltató gyászbeszédeket.

Kosztolányi Dezső egy írásában így búcsúzik tőle: „Láttam őt ördögnek, papnak, katonatisztnak, kaszárnak, parasztnak, koldusnak, királynak, ifjú szerelmesnek, huncut agglegénynek, és a képek összeolvadnak könnyeimben... Mindegyikben az embert éreztem, akiből az egyéniség varázsa árad, az a varázs, amit nem lehet tovább elemezni. Azáltal hatott, hogy ő volt. Ő, és nem más. Isten remekműve volt.”

Hegedűs Gyula emlékét a róla elnevezett utcán és az 1933-ban készült, ma a Vígszínház előcsarnokában álló bronz mellszobron kívül egy vándorgyűrű is ápolja, melyet 1971 óta kapnak a Vígszínház Hegedűs Gyula örökségét folytató és azt továbbfejlesztő fiatal színészei. E sorok írója 2006 óta ennek a gyűrűnek a tulajdonosa, ezzel az írással is tiszteleg Hegedűs Gyula emléke előtt.

Felhasznált irodalom:

Magyar Színházi Intézet, *Színháztörténeti füzetek*, 64. *Hegedűs Gyula*, szerkesztette Cenner Mihály

Bárdi Ödön: *A régi Vígszínház*, Budapest, 1957

Ditrói Mór: *Komédiások*, Budapest, 1927

Bálint Lajos: *Vastaps*, Budapest, 1969

Illés Jenő: *Színészarcok a közelmúltból*, Budapest, 1968

Hegedűs Gyula: *Emlékezések*, Budapest, 1921

Csillag Ilona: *Hegedűs Gyula (Nagy magyar színészek)*, Budapest, 1957

Magyar Bálint: *A Vígszínház története*, Budapest, 1979

Molnár Gál Péter: *Roboz igazgató úr* (Premier 2008. október)

Kosztolányi Dezső: *Színházi esték*, szerkesztette Réz Pál, Budapest, 1978

Magyar színháztörténet 1873–1920, Budapest, 2001